

čani u tom pogledu moraju biti hrabri i moraju se osloboditi strahova. S obzirom na teologiju zamjerio joj je što u svojoj razradi nije dovoljno pažnje posvećivala pitanju žene i što je previše „muška“. S obzirom na mariologiju govorio je o ženi na temelju *LG i Marialis cultus*. Postavio je zapravo niz pitanja kako bi se Crkva trebala odnositi prema ženi u svjetlu Marije i onoga što Crkva o Mariji govori i piše.

Na kraju je dao sintezu *Razvoj teološke refleksije o povijesnoj ulozi Marije* Stefano de Fiores (205–218). Sabrao je u sintezu sve što su ostali prije njega rekli. Iz njegova zaključna predavanja vidi se kako je tema koju je simpozij odabrao vrlo aktualna. Dao je poticaj za daljnji razvoj te tematike.

Zbornik je izvrstan. Odlikuje se jasnoćom razmišljanja i lakoćom izlaganja. Trebali bi ga čitati ne samo teolozi, mariolozi, nego i pastoralni radnici.

Adalbert REBIĆ

Josip BALOBAN, KIRCHE IN EINER SOZIALISTISCHEN GESELLSCHAFT, Benziger Verlag, Zürich, Einsiedeln, Köln 1982.

Na početku ove godine Benziger Verlag prezentira njemačkoj javnosti u tematskom nizu *Studije o praktičnoj teologiji* knjigu mladog hrvatskog teologa Josipa Balobana pod naslovom *Crkva u socijalističkom društvu*. Radi se zapravo o njegovoj disertaciji na katoličkom teološkom fakultetu Univerziteta u Münchenu. U njoj autor pomoću teološkog i sociološkog pojma „distancirana crkvenost“ analizira pastoralnu situaciju u zagrebačkoj nadbiskupiji, teritorijalno govoreći, u Crkvi u sjevernoj Hrvatskoj. Izdavačka kuća je smatrala legitimnim, a sigurno i ekonomski korisnim, dati disertaciji široku društveno-političku pozadinu, što se zapravo ne poklapa u potpunosti s namjerom i znanstvenom znatiželjnošću autora. Već zbog te okolnosti ovoj je knjizi osiguran širok publicitet budući da teološki i politički zainteresirana javnost u Saveznoj Republici Njemačkoj, kao i općenito na Zapadu, strasno pošiže za informacijama o Crkvi i crkvenom životu u jednoj socijalističkoj državi, kako bi i na taj indirektni način stvorila ili upotpunila sliku o socijalističkom društvu, osobito o onom samoupravnom jugoslavenskom društvu. Ono, naime, još uvijek u političkoj diskusiji vrijedi kao model društva koje je između kapitalističkog Zapada i realno-socijalističkog dru-

tva u istočnoj Evropi. Ovoj znatiželji i potrebi javnosti izlazi knjiga Josipa Balobana u velikoj mjeri i susret te će ona, u tome nema sumnje, izazvati ne samo daljnje nastojanje šire javnosti za upoznavanje naše zemlje i nadbiskupije, nego i djelotvorno razumijevanje za situaciju Crkve u nas. Time Benziger Verlagu želim ujedno izraziti i priznanje za ovo izdanje.

Tematika i materija ovog djela kreće se na granici između sociologije religije, praktične i sistematske teologije, socijalne psihologije, pa i u nekom smislu politologije. Razumljivo da jedna recenzija ne može zahvatiti sve ove aspekte.

U prvom dijelu autor općenito analizira utjecajnost i posljedice sekularizacije i urbanizacije na kršćansku praksu i crkvenu situaciju u Hrvatskoj i Jugoslaviji; daje kraće objašnjenje pojmova „sekularizacija“ i „urbanizacija“ najprije s vida zapadnjačke sociologije a zatim s vida jugoslavenskih marksističkih sociologa te konstatira da je tako shvaćena sekularizacija potpuno ostvarena u nas poslije rata: naime sekularizacija društva, sekularizacija čovjeka pojedinca i sekularizacija religije. J. B. izvodi odatle posljedice i zahtjeve obzirom na kršćanstvo i Crkvu u nas.

Najprije posljedice: agrarnokulturna tradicija izumire; odgoj i obrazovanje se temelje i provode na marksističko-ateističkom nazoru na svijet de facto ali zato ne u skladu s ustavnim normom; nosioci socijalizacije su mnogovrsni kao i ponuda životne orijentacije i životnih vrednota; odatle nesigurnost pojedinca u procesu personalizacije; mogućnost socijalizacije s crkvene strane je jako ograničena i obično nošena na privatnoj bazi od obitelji, rodbinstva, župnika, hodočašća, vjerske štampe; unutarnje napetosti i razmimoilaženja u samoj Crkvi, konkretno između nekih teologa i episkopata, nekih svećenika i biskupa.

Zahtjevi i preporuke: Crkva u nas morala bi se razumjeti „konkretno“, tj. kao Crkva u socijalističkim uvjetima samoupravnog društva, prihvaćajući te uvjete kao povijesnu nužnost, te ih respektirati ali i u isto vrijeme transcendirati (str. 28).

Kršćanstvo u Hrvatskoj mora izaći iz uske povezanosti s agrarnokulturnom, nacionalnom i teritorijalnom tradicijom budući da je ono po svojoj naravi „nadtradicionalno“, tj. transcendentnog porijekla (str. 45); na području odgoja i obrazovanja treba vladati koegzistencija vjerskog i ateističkog odgoja na bazi principa tolerancije te političke i pravne ravnopravnosti; pravo roditelja na odgoj djece treba biti priznato kao iskonsko i

temeljno pravo, zbog čega bi morale postojati alternative u odgojnom sistemu (str. 82).

Drugi dio ovog djela sadrži analizu pripadanja Crkvi pod vidom različitog intenziteta. J. B. u tu svrhu upotrebljava pojmove „distancirana crkvenost“ i „djelomična identifikacija“ s Crkvom. Kao empirijski materijal služe mu podaci iz sociološkog istraživanja Š. Bahtijarević/Br. Bošnjak pod naslovom *Rasprostranjenost religioznosti u zagrebačkoj regiji i Stavovi ispitanika zagrebačke regije o odnosima Crkve i države te o osuvremenjivanju Crkve* iz god. 1969.

Na osnovu ovih podataka J. B. konfrontira čitaoca s jednim teološkim problemom koji se sigurno ne ubraja u sadržaj naše svakidašnje svijesti. To je pitanje stvarnog pripadanja Crkvi koje se tiče svakog pojedinca. Odgovor nam sugerira sv. Augustin: „Mnogi izgledaju kao da su unutra (u Crkvi) a vani su, i mnogi kao da su vani a unutra su.“

Čitalac također nalazi razne sociološke tipologije pripadanja Crkvi u kojima se osobito vidi njegov intenzitet. Jugoslavenski su sociolozi ovdje razvili vlastite tipologije koje, čini mi se, jasnije izražavaju spomenutu stvarnost nego neke tipologije njihovih zapadnih kolega. J. B. preuzima podatke iz spomenute ankete naprosto kao odraz objektivne stvarnosti. Jedno kritično slijeđenje bilo bi naravnije i u ovom slučaju nužno potrebno. Problem validiteta i reliabiliteta u sociologiji je stalna pratnja svakog istraživanja. S tim u vezi je značajna napomena na stranici 128, napomena 105, gdje sama Š. Bahtijarević kaže da rezultati ove studije nisu naprosto reprezentativni. To onda vrijedi i za zaključke izvedene iz podataka. Isto tako: mi se čini da pojmovi „religioznost“, „vjernik-nevjernik“, „ateist-neodlučan“, „religiozan-crkven“ nisu dovoljno diferencirano i operacionalizirano određeni (usp. str. 122). Općenito mi se postavlja pitanje što se zapravo ovom anketom htjelo mjeriti. Da li je to „religioznost“? Ili pak se mjerila „crkvenost“? (vidi str. 178; 182). Radi ove pojmovne netočnosti J. B. dolazi do nepreciznih i smionih zaključaka i tvrdnji. Tako na stranici 130 čitamo: „Ne može se više zastupati hipoteza, zastupana od nekolicine vjernika, da je najveći dio naroda Hrvatske pretežno religiozan ili čak crkveno uvjeren“. Kod toga se J. B. izričito poziva na podatke gore spomenute ankete. Tko je ta „nekolicina vjernika“? Na osnovu ove ankete ova se formulacija ne može zastupati. To bi trebalo što prije korigirati. Tim više što je J. B. i sam uvjeren da postoji bolja tipologija za sociološko mjerenje crkvenosti i religioznosti, naime ona Zdenka Roteru i E.

Čimića (str. 123sl.) te da se gore spomenutom anketom nije mjerila izvancrkvena religioznost (str. 176).

Sličnu pojmovnu nejasnoću zapažamo i u pojmu „pluralizam“. On u zapadnjačkoj društvenoj znanosti izražava dva aspekta jedne te iste stvarnosti: Jedanput stvarnost kao pluralističku de facto te drugi puta tu istu stvarnost de jure u političkoj disputi na principu slobodnog i ravnopravnog razvoja pojedinca i grupa u natjecanju za politički utjecaj na oblikovanje društva. Da li se može govoriti o jednom pluralističkom društvu na osnovu konstatacije da u njemu ima religioznih i areligioznih odnosno da ima više različitih religioznih zajednica ili crkvi, a da se kod toga izostavi onaj političko-pravni aspekt, u to jako sumnjam (str. 170).

U ovom drugom dijelu knjige čitalac nalazi zanimljive i važne podatke o stvarnoj crkvenosti naših ljudi. Tome J. B. daje za pastoralnu praksu vrijedan i naučno fundiran komentar (str. 169ss). Iz podataka jasno proizilazi da u nas kod najveće većine postoji djelomična identifikacija sa Crkvom. Riječima autora: u nas je djelomična identifikacija sa Crkvom masovni fenomen. Statistički to izgleda ovako: 75,9% ispitanika (apsolutni broj 1391, dakle 1056) se djelomično identificira s Crkvom, a samo 4,5% se potpuno identificira s Crkvom odnosno 19,4% se nikako ne identificira s Crkvom. Ovaj podatak ulijeva ohrabrenje, nadu i zadovoljstvo jer očito pokazuje da je više od 80% našeg naroda aktualno i živo povezano sa Crkvom. Dodamo li tome opravdanu primjedbu autora da bi totalna identifikacija s konkretnom Crkvom u vremenu i prostoru bila teološki problematična i u datom slučaju nelegitimna (str. 233), možemo mirno zastupati tezu da je hrvatski narod „crkveni“ narod i da je Crkva kao institucija duboko uvriježena u njegovoj svijesti.

U trećem i zadnjem dijelu ove knjige J.B. prezentira čitaocu pastoralno-teološka razmišljanja o distanciranoj crkvenosti i izražuje prijedloge za držanje Crkve i formiranje pastoralne djelatnosti u ovoj povijesnoj situaciji. Slažem se s optimizmom autora obzirom na budućnost Crkve u nas. Njegov prijedlog za izradu novog pojma crkvene zajednice, kako ga je već i II. vatikanski sabor inicirao, treba ozbiljno razmotriti. Njegov apel za tolerantnošću između onih „potpuno vjernih“ i onih „djelomično vjernih“, još više, za priznanjem legitimnosti „djelomične vjernosti“, budući da je ona „privremena“ te „uvjetovana“, ne bi smio ostati bez odjeka. Potpuno je prihvatljivo načelo: „Ne pastorat nad već obraćenim nego pastorat obraćenja.“

Na kraju još nekoliko općenitih utisaka i primjedbi. Što se same knjige tiče ona je u prvom redu znanstveni rad vlastite zakonitosti — disertacija — koja se ne može samo čitati već se mora studirati. Materija je izričito „graničnog“ karaktera pa nije čudo ako se ovdje ili ondje uključuje „carinska kontrola“ zbog prekoračenja granice mogućeg iz znanstvene znatiželje i idealizma.

Posebno bi trebalo diskutirati o tezi da se kršćanstvo mora osloboditi veza nacionalne i teritorijalne tradicije. Ovdje bih samo podsjetio na činjenicu da je kršćanstvo po sebi jedna tradicija, ali i da ono svuda gdje se realizira — a realizira se kako u živim pojedincima tako i u čitavim narodima na određenim teritorijima — stalno stvara tradiciju, kršćansku tradiciju u kojoj se temelji i održava identitet jednog naroda. Zašto bi se kršćanstvo trebalo osloboditi te objektivacije i zašto se jedan narod ne bi smio nazivati kršćanskim i katoličkim gledajući na povijest svog kulturnog razvitka? To bi trebalo dokazati. Ovo djelo je u svakom pogledu zavrijedilo da i kod nas nađe živ interes i kritički odjek.

J. SABOL

C. F. D. MOULE, THE HOLY SPIRIT, GRAND RAPIDS, Eerdmans, 1978, str. 119.

Nedavno je iz pera C. F. D. Moulea, sada umirovljenog Lady Margaret profesora teologije na sveučilištu u Cambridgeu, izašla knjiga o predmetu danas vrlo popularnom u jednom dijelu kršćanskog svijeta. Ona govori o Duhu Svetome. Da budemo određeniji: predmet je „Duh Božji u kršćanskoj nauci i iskustvu“ (1). Autoru nije bila namjera samo informirati. Svjestan duboke povezanosti između teologije i duhovnosti, za krajnji cilj postavio si je da svojim riječima potakne čitatelja da „još dublje uđu u iskustvo koje one hoće definirati“ (97).

Knjiga je tematski vrlo bogata, pa se u ovom prikazu možemo dotaknuti samo nekih najvažnijih njezinih tema. Bez komentara ćemo preći preko već poznatog Mouleova shvaćanja kako u Bibliji ima malo potvrde za popularno gledište o kozmičkim dimenzijama djelovanja Duha ili preko njegova shvaćanja odnosa između sakramenta i doživljaja Duha po analogiji vjenčanja i života u ljubavi.

Prije nego se osvrnemo na neke značajnije teme u knjizi, evo njezina sadržaja: Postavljanje scene (1–6); Božji Duh i Duh čovjekov

(7–21); Duh Sveti u Novom zavjetu (22–42); Kasniji doktrinarni razvici (43–51); Inspiracija i inkarnacija (52–69); Duh, Crkva i liturgija (70–83); Karizmatско pitanje (84–96).

U djelu o Duhu Svetome Moule nije mogao zaobići danas u teologiji snažno prisutan problem odnosa Isusa i Duha. On ga razmatra u poglavlju pod nazivom *Inspiracija i inkarnacija*. Moule se snažno okomljuje protiv adopcijanističkih tendencija našeg vremena. Bez sumnje se, inzistira autor, može i treba govoriti o Kristovoj „inspiraciji“, no time se ne smije zanijekati kvalitativna razlika koja postoji između njegove inspiracije i nadahnuća svih drugih. Činjenica da Krist posreduje Duha drugima ukazuje „da je Krist prikazan i više nego samo kao vrhunski nadahnut“ (56). Nadalje, oslanjajući se na svoju izvrsnu kratku studiju *The Origin of Christology* (Cambridge, 1977), gdje pokazuje kako se u kristologiji ne može govoriti o „evoluciji“, nego samo o razvitku onoga već na samom početku u zametku prisutnog, Moule pokazuje kako je u Novom zavjetu od samog početka očita vrlo „visoka“ kristologija. To se ponajviše vidi iz ranokršćanskog religioznog doživljaja Krista. „...vrlo je primamljivo prihvatiti vjerojatne i logične teorije o Isusu kao nenadmašno nadahnutom (čovjeku), a ne kao utjelovljenom Bogu. Pa ipak, takve su teorije nestrpljivo presijecanje gordijskoq čvora i uzimicanje pred pitanjem kako objasniti vrlo rane slučajeve kristologije koja prepoznaje Isusa kao transcendentnog Božjeg Sina. Postaviti takvo pitanje nije slijepa konzervativnost. Izraz je to brige da u svjetlu ranokršćanskog iskustva uredni i koherentni sistem puke kristologije nadahnuća nije pojednostavljenje“ (58–59). Ranokršćansko iskustvo Krista ukazuje na nedostatnost „Pneuma kristologije“ i tjera nas prihvatiti „Logos kristologiju“, opravdava, dakle, kasniji teološki razvitak.

Vrlo rano u svojoj knjizi autor uvodi temu Trojstva. Moule u Novom zavjetu prepoznaje često nijekanu razliku između Duha i uskrlog Gospodina. Međutim, zajedno s većinom suvremenih ezegeta, on osjeća nesklad između novozavjetnog učenja o Duhu i kasnijih dogmatskih formulacija. To se odnosi i na „osobnost“ Duha. Moule smatra kako je vjernije svetopisamskim tekstovima misliti o Duhu kao o „osobnoj aktivnosti osobnog Boga“ (46). Takvo shvaćanje osobnosti Duha već ukazuje na putove kojima će krenuti Mouleova misao o Trojstvu. On nalazi kako je u Novom zavjetu temeljnije dvojstvo, a da se nauka o trećoj osobi razvija kao usputni pro-